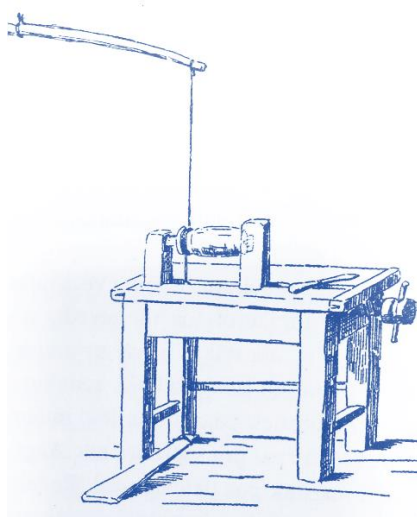

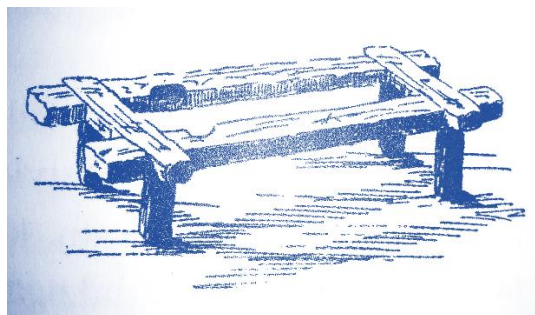
BRAUCAMRĪKI: ratu riteņi

Viena no ratu riteņa sastāvdaļām ir *rumba, ula*, kuru visbiežāk virpo no ūdenī izmērcēta koka. Vēl 19. gs. beigās kārtīgs latviešu zemnieks nemeklēja virpotāju, bet virpoja ratu rumbu pats. Šim nolūkam viņam bija primitīvs virpojamais sols, kam kreisajā pusē bija stabiņš ar asu, nekustīgu iedzītņi tā labajā pusē (1. att.). Pa labi no tā bija otrs nedaudz garāks stabiņš (ar asu iedzītņi kreisajā pusē). Tas bija ielaists sola spraugā, un to virzīja ar skrūvi. Starp šiem stabiņiem, resp., iedzītņiem, iespīlēja rumbas sagatavi – rupji apstrādātu apaļu koka klucīti. Pie istabas griestiem bija piestiprināta līksts, līdzīgi kā bērna šūpulim. Līksts galā esošā virve bija aptīta ap klucīti un piesieta pie paminas gala, kas atrodas uz grīdas. Uzminot paminai, apstrādājams koks grozījās šurpu turpu, un vīrs ar kaltu izvirpoja rumbai vajadzīgo formu. Riteņa ass caurumu rumbai izurba ar *svārpstu*. Lai rumba nepārsprāgtu, kamēr tas tika darīts, no ārpuses tā bija stingri jānoķīlē.

1. att.

Lai rumbā iestiprinātu spieķus, bija vajadzīgs īpašs sols no bieziem dēļiem ar pietiekami platu spraugu vidū, lai tajā varētu grozīt spieķus. *Spieķi* (aizgūvums no vācu *Speichen*) parasti tika taisīti no ozola vai oša (2. att.).

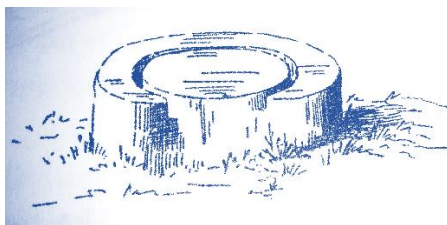
2. att.

Riteni taisīja vai nu pēc senāka parauga, t.i., no viena vesela loka, *līkstes*, vai arī no *gabaliem, veliņiem* (aizguvums no vācu valodas “*Felgen*”).

Mežiem bagātos apvidos, kur var atrast piemērotus kokus, piem., jaunus ošus, viengabala riteņu loki ir iecienīti vēl joprojām. Kāda dziesma piemin riteņa loku (aploci) arī no ozola. Kur mežu mazāk, tur veliņus (gabalus) – piecus katram ritenim – sagatavo no zāģētas bērzu plankas vai izcērt ar cirvi no bērza klučiem.

Ratu riteni no viengabala loka sauca par *loku riteni, līkstaino skrituli, danžu riteni*. Riteni no gabaliem sauca par *gabalu riteni*.

Senāk, kad zemnieks pats taisīja riteņus, viņam mājas pagalmā vai pie rijas atradās pamatīgs ozola klucis (*liektava, narvis*), kura gludajā virspusē bija iestrādāta ratu riteņa lieluma grope (3. att.).

3. att.

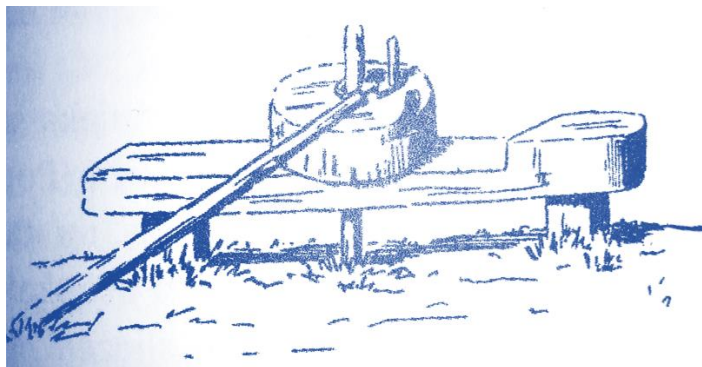
Gropes platums un dziļums atbilda rupji apstrādātam riteņu lokam. Lai koku ielocītu ozolkoka blūķī, tas bija vispirms jāpadara lokans. Šim nolūkam zaļo, sulīgo koku ielika karstos pelnos jeb *spriksīs* un turēja tik ilgi, līdz tas kļuva lokans, bet ne izžuvis. Sausu koku vispirms mērcēja ūdenī.

*“Bieži saliekšanai domāto koka gabalu
sestdienas vakarā piekāra karstajā,
mitrajā pirtī pie griestiem un agri
svētdienas rītā, kamēr vēl tas bija lokans,
ievietoja baļķa gropē.”*

To darīja šādi: vienu loka galu ielika gropes sākumā un lēnām bīdīja uz priekšu, līdz tas otrā gropes galā iznāca ārā. Loku atstāja blūķa gropē, līdz tas atdzisa.

Vēl cits ratu riteņa loka (aploces) taisīšanas paņēmiens: uz izturīga, biezu dēļa sola bija dzirnakmenim līdzīga ozolkoka ripa, kuras vienā malā izgriezts slīps robs un vidū caurums (4. att.). Cauri ripai un solam zemē iedzina mietu. Pašu ripu, lai nekustētos, ar izturīgu tapu “pienagloja” pie sola. Robā cieši iekļīēja saliecamā

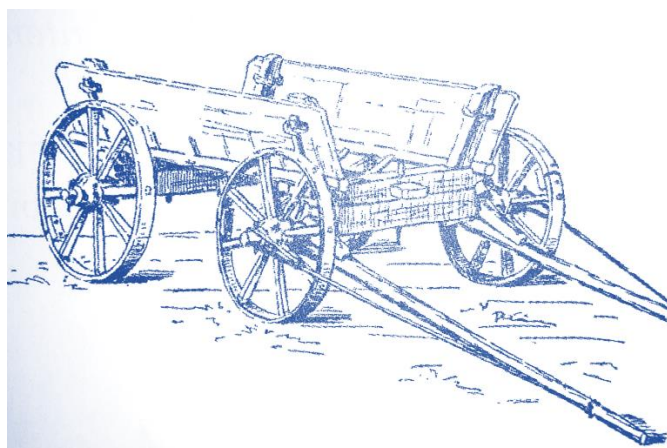
koka vienu galu. Otrā galā tam piesēja virvi, apņēma ap stāvus esošo tapu un piestiprināja sviras koka galam, ko ar stipru lūku saiti horizontāli piesēja pie vidējā mieta. Koku ar sviru lieca ap apaļo ozola ripu. Loka galus sasēja kopā un atstāja turpat līdz tā galīgai apstrādei. Kārtīgam saimniekam allaž krājumā bija šādas loku sagataves.

4. att.

19. gs. sākumā varēja redzēt daudzus ratus ar loku riteņiem, kam nebija ne drusciņas dzelzs. Šādi rati derēja vienkāršai lietošanai sētas tuvumā. Riteņa dzelzi bieži sauc rēpes dzelzs jeb rēpe, kas ir aizguvums no vācu “Reifen” ‘stīpa’ lejasvācu dialektā. Dzelzs stīpa ap loka riteņi bija mazāk nepieciešama nekā gabalu riteņim, lai gan arī te bija bieži bez apkaluma.

Riteņa aploces gabali pēc stipra sitiena varēja sabojāties. Ir ziņas, ka loka riteņim starp abiem spieķiem vietā, kur abi loka gali saskaras kopā, piestiprināja līsti, lai, braucot ar smagāku vāzumu pa nelīdzenu ceļu, tie neieliektos vai nesalūztu (5. att.). Tajos laikos ap riteņa rumbu nebija četru dzelzs gredzenu, kā tas bija 20. gadsimta sākumā, tāpēc tā varēja ātrāk saplīst.

5. att.

Tāpat rumbai nebija dzelzs bukšu; rīvējoties gar asi, rumbas iekšpuse pamazām izdila. Koka asi no apakšas neaizsargāja dzelzs

sliede, kā tas bija 20. gs. sākumā, un viss kravas svars spiedās uz rumbu, to priekšlaikus deldējot. Šīs modernās sliedes – *šķiene* (aizguvums) – vietā lietoja citādu ass aizsargu.

Asī rumbas garumā iegrieza šauru robu, kurā iekīlēja sadauzīta, veca vārāmā katla šķembas.

Šie dzelzs gabaliņi gan skrāpēja rumbu, ratu uli, tomēr zināmā mērā aizsargāja asi. Saudzējot asi, labāk ziedoja viegli nomaināmo rumbu, kuru prata apmainīt katrs vīrs bez kalēja palīdzības.

20. gs. sākumā dzelzs ass un koka rumbas (bez dzelzs buksēm) berzi mazina un ratu kustību atvieglo tā sauktā beļģu ratu smēre. Šo smēri 19. gs. sākumā nepazīna, un tās vietā lietoja darvu, ko mežos dedzināja no sveķainiem kokiem un to saknēm. Trūcīgākie ļaudis bieži iztika vispār bez ratu smēres un braucot viņu ratu riteņi čīkstēja, kā teikts mīklā: *Četri bāliņi skrien pa ceļu raudādami, cits citu dzenājas*; vai kā tautas anekdotē stāstīts, ka klaušu laikā uz muižu darbā sūtīts klaušu kalps brauc lēnām, ir domīgs un norūpējies saka: *Kā būs, tā būs*; toties atceļā viņš brauc ātri un ir priecīgs, bet ar čīkstošiem ratiem: *Kā bij, tā bij*.

Tajos laikos riteņi no nokrišanas sargāja koka tapa (aizguvums no vācu “*Zapfen*”, lejasvācu *tappe*) ass galā. Kopš 19. gs. beigām abās vietās ir dzelzs ķīļi – *bultas* (aizguvums, lejasvācu *bolte*).

Cik lietaskoku zemnieka sētā nepieciešams vienam gadam?

Ar dzelzi neapkaltajiem ratu riteņiem un ragavu sliecēm vien vajadzīgs:

4 asis
160 riteņu spieķi
15 ozola riteņu loki
25 oša koka riteņu loki
10 pāri ragavu slieču
10 līki koki (lokiem)

Izskatās, ka zemnieka māju saimniekam bija ik gadus jāatjauno vismaz 2 darba rati un 10 darba ragavu slieces.

Pope, Kurzeme

*Augusts Bīlenšteins (1826-1907),
Lelde Jagmina*